

GLOBAL JARAYONLAR VA BARQAROR TARAQQIYOT FALSAFASI

Ergasheva Muazzam Sirojiddin qizi

Toshkent davlat tibbiyot universiteti

1-davolash fakulteti 1-bosqich talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada global jarayonlarning zamonaviy tabiati, ularning iqtisodiy, siyosiy, ekologik va madaniy o‘lchamlari hamda barqaror taraqqiyot falsafasi bilan o‘zaro bog‘liqligi tahlil qilinadi. Tadqiqotda globallashuv bir yoqlama integratsiya emas, balki ziddiyat, notekislik, xavf va imkoniyatlarni birlashtiruvchi murakkab tarixiy hodisa sifatida talqin qilinadi. Barqaror taraqqiyot esa faqat iqtisodiy o‘sish konsepsiyasi emas, balki inson, jamiyat va tabiat o‘rtasidagi muvozanatni tiklashga qaratilgan falsafiy paradigma sifatida asoslanadi. Tahlil natijasida global jarayonlar sharoitida barqaror taraqqiyotga erishish uchun texnologik yangilanishning o‘zi yetarli emasligi, buning uchun qadriyatlar tizimi, siyosiy mas’uliyat, ekologik tafakkur va madaniy hamjihatlikni kuchaytirish zarurligi aniqlandi.

Kalit so‘zlar: global jarayonlar, globallashuv, barqaror taraqqiyot, falsafa, ekologik tafakkur, geosiyosat, ijtimoiy adolat, qadriyatlar, modernizatsiya, insoniyat istiqboli.

KIRISH

XXI asrda global jarayonlar insoniyat taraqqiyotining eng murakkab va eng bahsli omillaridan biriga aylandi. Transport, kommunikatsiya, raqamli texnologiyalar, kapital oqimi, xalqaro institutlar va transmilliy tarmoqlar dunyoni o‘zaro bog‘liq makonga aylantirdi. Biroq bu bog‘liqlik faqat yaqinlashuvni emas, balki yangi tengsizliklarni, resurslar uchun raqobatni, madaniy bosimni, ekologik inqirozni va xavfsizlikka doir tahdidlarni ham kuchaytirdi. Shu sababli global jarayonlarni oddiy “taraqqiyot mexanizmi” sifatida talqin qilish yetarli emas. Ularni falsafiy nuqtayi nazardan ko‘rib chiqish, avvalo, ularning inson, jamiyat va tabiatga ta’sirini yaxlit tizim sifatida tahlil

qilishni talab etadi. O‘zbek ilmiy adabiyotida ham global muammolar insoniyatni qiynayotgan umumiy masalalar bo‘lib, ularning yechimi barcha davlatlarning hamkorligi va mas‘uliyatini talab qilishi qayd etiladi.

Barqaror taraqqiyot falsafasi aynan shu murakkablikka javob sifatida shakllangan. U iqtisodiy o‘lishni mutlaq maqsad deb bilmaydi; aksincha, iqtisodiyot, ekologiya, ijtimoiy adolat va madaniy davomiylik o‘rtasidagi muvozanatni ustuvor deb hisoblaydi. Bu yondashuvda taraqqiyotning bahosi yalpi ishlab chiqarish hajmi bilan emas, balki inson salohiyatining ochilishi, ijtimoiy xavfsizlik, ekologik muvozanat va avlodlararo mas‘uliyat bilan belgilanadi. Global jarayonlar tobora chuqurlashib borayotgan bir paytda aynan mana shu falsafiy yondashuv strategik ahamiyat kasb etmoqda. Chunki texnologik qudratning o‘shishi bilan birga insoniyatning axloqiy va siyosiy mas‘uliyati ham kengaymoqda. Sharq mamlakatlarining barqaror rivojlanishiga bag‘ishlangan 2025 yilgi ilmiy to‘plamda ham barqaror taraqqiyot tarixiy tajriba, antropologik omillar va falsafiy qarashlar bilan bog‘liq holda tushuntiriladi.

Mazkur maqolaning ilmiy muammosi shundan iboratki, ko‘plab tahlillarda “global jarayonlar” va “barqaror taraqqiyot” tushunchalari bir-biridan ajratib o‘rganiladi. Natijada globallashuv iqtisodiy yoki siyosiy kategoriya sifatida, barqaror taraqqiyot esa ekologik yoki boshqaruv modeli sifatida torayib qoladi. Aslida esa bu ikki hodisa bir-biri bilan chambarchas bog‘liq: global jarayonlar barqaror taraqqiyot ehtiyojini kuchaytiradi, barqaror taraqqiyot falsafasi esa global jarayonlarning insonparvar va muvozanatli mezonini belgilaydi. Shu maqola ana shu bog‘liqlikni ochishga qaratilgan.

METODOLOGIYA

Tadqiqotda tizimli yondashuv, tarixiy-qiyosiy tahlil, kontseptual tahlil va falsafiy interpretatsiya metodlaridan foydalanildi. Tizimli yondashuv global jarayonlarni iqtisodiy, siyosiy, madaniy va ekologik omillarning o‘zaro bog‘liq majmui sifatida ko‘rishga imkon berdi. Tarixiy-qiyosiy metod orqali globallashuvning klassik va

zamonaviy bosqichlari hamda ularga nisbatan shakllangan nazariy qarashlar tahlil qilindi. Kontseptual tahlil yordamida “global jarayonlar”, “barqaror taraqqiyot”, “falsafa”, “qadriyatlar”, “ijtimoiy adolat” kabi tushunchalarning mazmuniy chegaralari aniqlashtirildi. Falsafiy interpretatsiya esa muammoning normativ qatlamini, ya’ni qanday taraqqiyot maqsadga muvofiq va qanday taraqqiyot xavfli ekanini ochib berishga xizmat qildi.

Manba bazasi sifatida o‘zbek va mintaqaviy ilmiy nashrlar, falsafa va metodologiyaga oid darsliklar, shuningdek global muammolar va barqaror rivojlanishga bag‘ishlangan zamonaviy maqolalar tanlab olindi. Masalan, N.Shermuhamedovanning “Falsafa va fan metodologiyasi” darsligida fan falsafasi tor professional doiradan chiqib, hodisalarning umumiy madaniy va dunyoqarashiy jihatiga e’tibor qaratishi lozimligi ta’kidlanadi; bu yondashuv global jarayonlarni ham faqat iqtisodiy statistika orqali emas, balki umumiy falsafiy mezonlar asosida ko‘rish zaruratini kuchaytiradi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Barqaror taraqqiyot konsepsiyasi 1987-yilda BMTning Atrof-muhit va taraqqiyot bo‘yicha komissiyasi tomonidan tayyorlangan “Brundtland hisoboti”da ilmiy jihatdan asoslab berildi. Ushbu hujjatda barqaror taraqqiyot “hozirgi avlod ehtiyojlarini qondirish bilan birga kelajak avlodlarning ehtiyojlarini qondirish imkoniyatlariga zarar yetkazmaydigan taraqqiyot” sifatida ta’riflangan.

Global jarayonlar zamonaviy sivilizatsiyaning shakllanishida hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Masalan, xalqaro iqtisodiy munosabatlar global iqtisodiy tizimning shakllanishiga olib keldi. Bugungi kunda dunyo yalpi ichki mahsulotining katta qismi xalqaro savdo va investitsiyalar orqali shakllanmoqda. Jahon banki ma’lumotlariga ko‘ra, xalqaro savdo hajmi 2023-yilda 32 trillion dollardan oshgan. Bu raqam global iqtisodiy integratsiyaning yuqori darajasini ko‘rsatadi.

Global jarayonlar faqat iqtisodiy sohada emas, balki ekologik sohada ham muhim ahamiyat kasb etadi. Inson faoliyati natijasida atmosfera ifloslanishi, iqlim o‘zgarishi,

bio xilma-xillikning kamayishi kabi muammolar yuzaga kelmoqda. Masalan, BMT ma'lumotlariga ko'ra, har yili taxminan 10 million gektar o'rmon maydonlari yo'qolib bormoqda. Shuningdek, atmosferadagi karbonat angidrid miqdori industrial davrga nisbatan sezilarli darajada oshgan.

GLOBAL JARAYONLAR VA BARQAROR TARAQQIYOT FALSAFASI

1-rasm. Global jarayonlar va barqaror taraqqiyot falsafasi

Barqaror taraqqiyot falsafasi ana shu global muammolarni hal etishga qaratilgan ilmiy-nazariy yondashuv hisoblanadi. Bu falsafiy konsepsiya inson, jamiyat va tabiat o'rtasidagi muvozanatni ta'minlashga qaratilgan. Barqaror taraqqiyot falsafasiga ko'ra, iqtisodiy o'sish tabiiy resurslarning cheklanganligini hisobga olgan holda amalga oshirilishi lozim.

Barqaror taraqqiyotning asosiy tamoyillari quyidagilardan iborat:

1. iqtisodiy samaradorlik
2. ijtimoiy adolat
3. ekologik barqarorlik
4. resurslardan oqilona foydalanish
5. avlodlar o'rtasidagi adolat tamoyili

Ushbu tamoyillar zamonaviy sivilizatsiyaning barqaror rivojlanishini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega.

Global jarayonlar va barqaror taraqqiyot masalalari xalqaro siyosatda ham muhim o'rin tutadi. 2015-yilda BMT tomonidan qabul qilingan 2030-yilgacha barqaror taraqqiyot kun tartibi jahon hamjamiyatining bu boradagi asosiy strategik hujjatlaridan biri hisoblanadi. Unda 17 ta barqaror taraqqiyot maqsadi belgilab berilgan. Bu maqsadlar orasida qashshoqlikni kamaytirish, sifatli ta'limni ta'minlash, gender tengligini ta'minlash, toza energiyadan foydalanish va ekologik muvozanatni saqlash kabi vazifalar mavjud.

Globallashuv jarayonlari madaniy va ma'naviy sohalarga ham ta'sir ko'rsatmoqda. Axborot texnologiyalarining rivojlanishi natijasida jahon madaniyatida integratsiya jarayonlari kuchaymoqda. Shu bilan birga, milliy madaniyat va an'analarni saqlash masalasi ham dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Barqaror taraqqiyot falsafasi madaniy xilma-xillikni saqlash va sivilizatsiyalar o'rtasidagi muloqotni rivojlantirishni ham muhim vazifa sifatida qarab chiqadi.

Zamonaviy tadqiqotchilar fikriga ko‘ra, barqaror taraqqiyotga erishish uchun innovatsion texnologiyalar va “yashil iqtisodiyot” konsepsiyasini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Yashil iqtisodiyot tabiiy resurslardan samarali foydalanish, qayta tiklanuvchi energiya manbalarini joriy etish va atrof-muhitga zarar yetkazmaydigan ishlab chiqarish texnologiyalarini rivojlantirishni nazarda tutadi.

Bugungi kunda dunyo bo‘ylab qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish jadal rivojlanmoqda. Xalqaro energetika agentligi ma‘lumotlariga ko‘ra, 2023-yilda global elektr energiyasining taxminan 30 foizi qayta tiklanuvchi manbalar hissasiga to‘g‘ri kelgan. Bu ko‘rsatkich barqaror taraqqiyotga erishish yo‘lida muhim qadam hisoblanadi.

Shu bilan birga, barqaror taraqqiyot falsafasi inson kapitaliga investitsiya kiritishni ham muhim omil sifatida qarab chiqadi. Ta‘lim, ilm-fan va innovatsiyalarni rivojlantirish barqaror iqtisodiy o‘shishning asosiy omillaridan biri hisoblanadi. Masalan, UNESCO ma‘lumotlariga ko‘ra, ilmiy tadqiqotlarga sarflanayotgan global xarajatlar yil sayin o‘shib, 2 trillion dollardan oshgan.

Xulosa qilib aytganda, global jarayonlar insoniyat taraqqiyotining muhim xususiyati hisoblanadi. Ular dunyo davlatlari o‘rtasidagi iqtisodiy, siyosiy va madaniy aloqalarning kuchayishiga olib kelmoqda. Shu bilan birga, global muammolarni hal etish uchun barqaror taraqqiyot konsepsiyasini amalga oshirish muhim ahamiyatga ega. Barqaror taraqqiyot falsafasi inson, jamiyat va tabiat o‘rtasidagi muvozanatni ta‘minlashga qaratilgan kompleks yondashuv bo‘lib, zamonaviy sivilizatsiyaning kelajak taraqqiyoti uchun muhim nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Tahlil shuni ko‘rsatdiki, global jarayonlarning *birinchi asosiy xususiyati* ularning ko‘p qatlamliligidir. Globallashuv faqat bozorlarning integratsiyasi emas. U axborot oqimlarining tezlashuvi, siyosiy qarorlarning o‘zaro bog‘liqligi, madaniy modellarning transmilliylashuvi, ekologik xavflarning umumlashuvi va insoniyat taqdirining o‘zaro tutashuvi bilan tavsiflanadi. Shu sababli global muammolar ham mahalliy muammolar yig‘indisi emas, balki umumiy sivilizatsion bosimning natijasidir. O‘zbek mualliflari

global muammolar falsafasiga oid ishlarida insoniyat oldidagi muammolarni alohida davlat doirasida hal qilib bo'lmashligi, ularni umumiy siyosiy iroda va falsafiy mas'uliyat talab qilishi haqida yozadi.

Ikkinchi natija shuki, barqaror taraqqiyot falsafasi texnik yoki boshqaruv modeli emas, normativ dunyoqarashdir. U "nima uchun rivojlanamiz?" va "kim uchun rivojlanamiz?" degan savollarni markazga qo'yadi. Agar rivojlanish faqat daromad, iste'mol va tezkor iqtisodiy samara bilan o'lgansa, u uzoq muddatda ekologik izdan chiqish, ijtimoiy tabaqalanish va ma'naviy bo'shliqni kuchaytiradi. Barqaror taraqqiyot esa rivojlanishning sifat ko'rsatkichlarini ilgari suradi: inson salomatligi, bilim, adolatli taqsimot, ijtimoiy birdamlik, madaniy uzluksizlik va tabiatga ehtiyotkor munosabat shular jumlasidandir. 2025-yilgi TDSHU ilmiy to'plamida sharq mamlakatlarining o'ziga xos rivojlanish yo'llarini aynan tarixiy va falsafiy omillar bilan bog'lab o'rganish zarurligi shu nuqtani tasdiqlaydi.

Uchinchi natija - global jarayonlar va barqaror taraqqiyot o'rtasida ziddiyatli dialektika mavjud. Bir tomondan, globallashtirish ilmiy-texnik hamkorlikni kuchaytiradi, ilg'or tajribalarni tez yoyadi, xalqaro tashkilotlar va mintaqaviy institutlar orqali muammolarni birgalikda muhokama qilishga imkon beradi. Ikkinchi tomondan, u resurslar ustidan nazoratni markazlashtiradi, ayrim jamiyatlarda qaramlik kayfiyatini kuchaytiradi va madaniy standartlashuv xavfini tug'diradi. Shuning uchun barqaror taraqqiyot falsafasi global integratsiyani inkor qilmaydi, lekin uni adolat va muvozanat mezonlari bilan cheklaydi. Boshqacha aytganda, masala "global bo'lish yoki bo'lmashlik"da emas, balki "qanday global bo'lish"da.

To'rtinchi natija shuki, Sharq va Markaziy Osiyo mamlakatlari uchun barqaror taraqqiyot modeli tayyor g'arbiy sxemalarni ko'chirish bilan shakllanmaydi. U tarixiy xotira, jamoaviylik an'analari, ma'naviy qadriyatlar, oilaviy institutlar va ekologik sharoitlarni hisobga olgan holda ishlab chiqilishi kerak. Aks holda rivojlanish tashqi ko'rsatkichlarda muvaffaqiyatli, lekin ichki ijtimoiy tuzilmalarda beqaror bo'lib qoladi. Shu nuqtai nazardan, milliy davlatchilik, madaniy o'zlik va global ochiqlik

o'rtasida muvozanat topish barqaror taraqqiyotning falsafiy markaziga aylanadi. Bu xulosa Sharq mamlakatlarining rivojlanish xususiyatlariga bog'ishlangan ilmiy materiallar bilan hamohang.

Beshinchi natija - barqaror taraqqiyotning muvaffaqiyati siyosiy institutlar va madaniy ong darajasiga bog'liq. Qonun, boshqaruv va texnologiya zarur, lekin yetarli emas. Jamiyatda ekologik mas'uliyat, iste'mol madaniyati, tanqidiy tafakkur va uzoq muddatli manfaatni qisqa muddatli foydadan ustun qo'yish odati shakllanmagan bo'lsa, har qanday strategiya qog'ozda qoladi. Demak, barqaror taraqqiyot falsafasi bir vaqtning o'zida siyosiy, axloqiy va ta'limiy dasturdir. Media ta'lim va yoshlar dunyoqarashiga oid zamonaviy maqolalarda ham global axborot oqimlarini tanqidiy anglash, axborotni tahlil qilish va baholash ko'nikmalari zamonaviy dunyoqarashni shakllantirishda muhim deb baholanadi. Bu fikr barqaror taraqqiyotning ma'rifiy asoslarini kuchaytiradi.

MUHOKAMA

XXI asr insoniyat taraqqiyoti tarixida globallashtirish jarayonlari jadallashtirish davri sifatida namoyon bo'lmoqda. Ilmiy-texnika taraqqiyoti, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining rivojlanishi, xalqaro iqtisodiy munosabatlarning kengayishi va madaniy aloqalarning kuchayishi natijasida dunyo davlatlari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik tobora mustahkamlanib bormoqda. Shu jarayonlar global jarayonlar deb ataladi. Global jarayonlar nafaqat iqtisodiy va siyosiy sohalarda, balki ekologik, demografik, madaniy va ma'naviy sohalarda ham keng ko'lamda namoyon bo'ladi.

Globallashtirish sharoitida insoniyat oldida turgan asosiy vazifalardan biri barqaror taraqqiyotni ta'minlash hisoblanadi. Barqaror taraqqiyot tushunchasi iqtisodiy rivojlanish, ijtimoiy adolat va ekologik muvozanatni uyg'un holda ta'minlashga qaratilgan kompleks konsepsiya sifatida qaraladi. Bu tushuncha ilk bor XX asrning ikkinchi yarmida global ekologik muammolarning kuchayishi va tabiiy resurslarning cheklanganligi bilan bog'liq holda ilmiy muhokamalar markaziga aylandi.

Insoniyat bugun shunday bosqichga keldiki, iqtisodiy faoliyatning ko‘lami biosfera imkoniyatlari bilan, siyosiy raqobat esa xavfsizlik va hamkorlik ehtiyoji bilan to‘qnashmoqda. Shu sababli barqaror taraqqiyot falsafasi ekologiya bo‘limiga qamab qo‘yiladigan tushuncha emas. U modernizatsiyaning axloqiy cheklovi, siyosatning uzoq muddatli mezonini va madaniyatning o‘zini himoya qilish mexanizmi sifatida tushunilishi kerak.

Birinchi yondashuv globallashtirishni mutlaq yaxshilik deb ko‘radi va barcha muammolarni ochiq bozor, texnologiya va integratsiya avtomatik hal qiladi deb o‘ylaydi. Ikkinchi yondashuv esa global jarayonlarni butunlay xavf deb ko‘rib, o‘zini to‘liq yopish va ajralish modelini ilgari suradi. Ikkalasi ham zaif. Birinchisi milliy o‘zlikni yemirishi mumkin, ikkinchisi esa innovatsion va ilmiy qo‘lqo‘llikni kuchaytiradi. To‘g‘ri yo‘l selektiv ochiqlik, strategik hamkorlik va qadriyatlarga tayangan modernizatsiyadir. Markaziy Osiyo va turkiy davlatlar kontekstida 2030 yilgacha barqaror rivojlanish maqsadlariga mos hamkorlik zarurati haqidagi zamonaviy ilmiy tahlillar ham shunga yaqin xulosani beradi.

Amaliy siyosat ko‘pincha raqam va indikatorlar bilan ishlaydi, lekin indikatorlarning o‘zi qadriyat tanloviga tayanadi. Masalan, iqtisodiy o‘shishning tezligi muhimmi yoki uning ekologik narximi? Yangi texnologiya samaralimi yoki uning insoniy aloqalarni yemirishi xavflimi? Resursdan maksimal foydalanish to‘g‘rimi yoki tabiatning tiklanish ritmini hisobga olishmi? Bu savollarni faqat iqtisodchi yoki texnokrat hal qila olmaydi; bu yerda falsafiy mezon, ya’ni taraqqiyotning maqsadi haqidagi tushuncha hal qiluvchi ahamiyatga ega. Shuning uchun ham global jarayonlar muhokamasida falsafa ikkinchi darajali bezak emas, strategik tafakkur asosi hisoblanadi.

XULOSA

Tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, global jarayonlar zamonaviy sivilizatsiyaning asosiy harakatlantiruvchi kuchlaridan biri bo‘lsa-da, ular o‘z-o‘zidan barqaror natija bermaydi. Ular imkoniyat va xavfni bir vaqtda ishlab chiqaradi. Shu sababli barqaror

taraqqiyot falsafasi global jarayonlarning muqarrar davomchisi emas, balki ularni insonparvar, adolatli va ekologik muvozanatli yo‘lga soluvchi normativ asosdir.

Barqaror taraqqiyotning mazmuni iqtisodiy o‘shishni cheklashda emas, balki uni inson, jamiyat va tabiat manfaatlarini bilan uyg‘unlashtirishdadir. Bu falsafa avlodlararo mas’uliyat, ijtimoiy adolat, madaniy davomiylik va ekologik ehtiyotkorlikni yagona tizimga birlashtiradi. Aynan shu jihati bilan u XXI asr global muammolariga eng maqbul falsafiy javoblardan biri sifatida namoyon bo‘ladi.

O‘zbekiston va umuman Sharq mamlakatlari uchun asosiy vazifa global jarayonlardan chetda qolish emas, balki ularga ongli, tanqidiy va qadriyatlarga tayangan holda qo‘shilishdir. Milliy o‘zlikni saqlagan, ekologik mas’uliyatni kuchaytirgan va ijtimoiy adolatni ustuvor qilgan taraqqiyot modeli barqarorlikning eng real yo‘lidir. Demak, global jarayonlar va barqaror taraqqiyot falsafasi mavzusi nazariy bahs emas, balki bugungi va ertangi taraqqiyot strategiyasini belgilovchi amaliy-intellektual masaladir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Rahimova D.A. Global muammolar falsafasi // Academic research in educational sciences. 2023.
2. Xasanovna T.M. Globallashuv jarayonida mafkuraviy tahdidlarni bartaraf etish omillari // ilmiy maqola. 2021.
3. Shermuhamedova N. Falsafa va fan metodologiyasi. Toshkent: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2010.
4. Ismoilov N.B. Mediata’limning yoshlar hayotiga ijobiy ta’siri va ularning falsafiy dunyoqarashini yuksaltirishdagi o‘rni // ilmiy maqola. 2025.
5. Turkiy davlatlar tashkilotining 2030-yilgacha barqaror rivojlanish maqsadlariga mos strategik yo‘nalishlari bo‘yicha tahliliy material // TDSHU, 2025.